

Vanjskopolitički software: vrijednosti i principi vanjske politike EU

Doc. dr. sci. Nedžma Džananović Mirašćija

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet političkih nauka

E-mail: nedzdz@gmail.com

džananovicn@fpn.unsa.ba

***Sažetak:** Značajan broj autora i istraživača koji se bave vanjskom politikom EU pod lupu stavlja mehanizam EU, njenu institucionalnu infrastrukturu, ličnosti koje ga vode, pa i instrumente koji su na raspolaganju, pružajući, na taj način, znatno bolji uvid u specifičnosti vanjskopolitičkog režima jednog postnacionalnog entiteta. Takav pristup svakako je svrsishodniji od dokazivanja i brojanja (istina, mnogih) vanjskopolitičkih neuspjeha EU. No, i njihov je fokus stavljen na tzv. hardware. Softwareom, tj. vrijednosnim dimenzijama bavi(o) se iznenađujuće mali broj autora. Međutim, upravo su ontološka promišljanja EU ono što na najbolji način doprinosi razumijevanju i samorazumijevanju EU, a time i njenoj projekciji na vanjskopolitičkom planu. Ako se pode od pretpostavke da Unija predstavlja novog, kvalitativno drugačijeg, aktera na međunarodnoj sceni, veoma je značajno utvrditi da li taj akter ima sopstvene, kvalitativno drugačije, vrijednosti, principe i poglede na svijet? Kako se one projiciraju na vanjskopolitičkom planu? Šta nam one govore o EU kao vanjskopolitičkom akteru? To su neka od ključnih pitanja koja će razmotriti ovaj tekst, a koja treba da doprinesu boljem razumijevanju političkog i međunarodnog identiteta same EU, kao i problema koji se javljaju u nastojanjima da se vrijednosti i principi primjene u praksi.*

***Ključne riječi:** vanjska politika EU, vrijednosti, principi, identitet EU*

UVOD

Vanjska politika EU (VPEU) fenomen je koji posljednjih decenija privlači veliki broj autora i to ne samo europskih. Zanimljivo je i to da se autori uglavnom iscrpljuju dokazujući i interpretirajući njene, istina brojne neuspjehe služeći se indikatorima koji su primjereni vanjskopolitičkoj analizi državnih, a ne postnacionalnih politika. Srećom, značajan broj autora pod lupu stavlja i složeni vanjskopolitički mehanizam EU, njenu institucionalnu infrastrukturu, ličnosti koje ga vode, pa i instrumente koji su na raspolaganju, pružajući, na taj način, znatno bolji uvid u specifičnosti vanjskopolitičkog režima jednog postnacionalnog entiteta. No, i u potonjem slučaju, fokus je na tzv. *hardwareu*. *Softwareom*, tj vrijednosnim dimenzijama bavi(o) se iznenađujuće mali broj autora. Međutim, upravo su ontološka promišljanja EU ono što na najbolji način doprinosi samorazumijevanju EU, a time i njenoj projekciji na vanjskopolitičkom planu.

Ako se pođe od pretpostavke da Unija predstavlja novog, kvalitativno drugačijeg, aktera na međunarodnoj sceni, da li taj akter ima sopstvene, kvalitativno drugačije, vrijednosti, principe i poglede na svijet? Ako ima, odakle oni dolaze? Na koji način oni oblikuju vanjsku politiku EU? Koliko, kako i po cijenu čega je EU spremna da ih brani? Da li su te vrijednosti europske, eurounijske, zapadne ili, pak, univerzalne po svom karakteru? Kako se one projiciraju na vanjskopolitičkom planu? I na kraju, na koji se način one reflektiraju na stvaranje eurounijskog vanjskopolitičkog identiteta tj. šta nam one govore o EU kao vanjskopolitičkom akteru?

Ključni akteri vanjske politike EU, baz obzira na to da li dolaze iz institucija EU ili neke od zemalja članica, veoma se često pozivaju na vrijednosti, principe i poglede na svijet koji su imanentni eurounijskom kontekstu i na kojima EU treba da zasniva svoj vanjskopolitički angažman. „Bez obzira na konkretan kontekst i povod, u javnim istupima uvijek se poziva na zajedničke vrijednosti i odgovornost EU.“ (Lucarelli, 2006:3). Zanimljivo je i da se, nerijetko, i partneri EU u pojedinim procesima pozivaju na ove vrijednosti ili čak podsjećaju EU na njih. Na vanjskopolitičkom planu Uniji se, više nego bilo kojem drugom akteru na međunarodnoj sceni, pripisuju posebni, postnacionalni, kvaliteti poput moći „stabiliziranja“ ili „odgovornosti“ prema drugima. Rezultati njene vanjske politike mjere se u odnosu na uspjeh u ovim kategorijama, što, opet, veoma limitira shvatanje, ali i mogućnosti VPEU. Eurounijsko pozivanje na vrijednosti, jednako kao i pozivanje neke druge ili treće strane, uvijek je prilika za sagledavanje sopstvenog odraza u ogledalu i preispitivanje percepcije o sebi, ali i odgovornosti za tu percepciju u očima drugih.

Unija i njene članice u više su navrata na međunarodnoj sceni dokazale svoju privrženost određenim vrijednostima i principima, pozicionirajući se, upravo zahvaljujući tome, nasuprot drugim silama i akterima (Kyoto protokol i ostali međunarodni pregovori o

globalnom zagrijavanju¹, Samit WTO u Dohi², osnivanje Međunarodnog krivičnog suda (ICC)³ i sl.). EU je podržala globalnu borbu protiv mina, inicijativu „Jubilee 2000“⁴, zauzela čvrst stav po pitanju ukidanja smrtne kazne, a kroz proces proširenja, naglasila značaj i povezanost razvoja demokratskih institucija, ekonomije, mira i sigurnosti⁵ i to ne samo na prostorima na koje se proces proširenja odnosi. Nemoguće je, naravno, pobrojati na ovom mjestu sve primjere, tj. situacije u kojima je EU donosila značajne vanjskopolitičke odluke motivirana svojom privrženošću pojedinim vrijednostima, ali su i navedeni primjeri dovoljni za ilustraciju tvrdnje da Unija i može i hoće kreirati svoju vanjsku politiku (i) na taj način.

No, kako onda objasniti Srebrenicu? Ponašanje EU i njenih članica za vrijeme ratova u bivšoj Jugoslaviji? Ili, danas aktuelan, odnos prema Ukrajini?

Vrijednosna dimenzija u vanjskoj politici

Ključne pojmove za razumijevanje vrijednosne dimenzije VPEU - vrijednosti, principe i poglede na svijet – nije lako precizno definirati, iako se, na prvi pogled tako čini. Vrijednosti su one ideje kojima se daje pozitivno značenje u nekom konkretnom poretku ili pogledu na svijet, pa su one u najvećoj mogućoj mjeri kontekstualno određene. Sloboda, dostojanstvo, jednakost, pravda, solidarnost i sl., vrijednosti su koje imaju opću prepoznatljivost. Pa, ipak, njihovo se tumačenje, a pogotovo provedba u praksi značajno razlikuje od sredine do sredine. Analiza značaja ili utjecaja vrijednosti na konkretne vanjskopolitičke akcije mora sagledati sve ove aspekte, jer bez njih nije moguće zahvatiti kompletnu sliku.

Pogledi na svijet su predstave o društvu i svijetu koje stvaramo na osnovu sopstvenih iskustava, ali i na osnovu kulturne tradicije i uvjeta unutar kojih stječemo spoznaje. Oni predstavljaju kognitivni okvir unutar kojeg se definiraju određene vrijednosti, a koje se potom prevode u određene principe i manifestiraju u političkim aktivnostima. Kao i sve subjektivne i intersubjektivne kategorije i pogledi na svijet podložni su promjenama i osjetljivi na kretanja u političkom kontekstu.

Principi predstavljaju normativne odrednice na osnovu kojih uspostavljamo standarde konkretnih političkih aktivnosti. Način na koji će se vrijednosti manifestirati u

¹ U Kyotu (1997.), Bonnu (2001.) i Johannesburgu (2002) EU je insistirala na zaštiti okoliša i fokusiranju na alternativne izvore energije, što ju je veoma udaljilo od stavova SAD-a.

² EU na Samitu Svjetske trgovinske organizacije u Dohi 2001. godine, razišla se u svojim stavovima sa SAD-om.

³ Uloga EU u formiranju ovog suda i stvoreni momentum, priskrbili su i podršku vlada Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva, ali ne i administraciju američkog predsjednika Busha-mlađeg.

⁴ Međunarodna koalicija koja se založila za oprost duga zemljama Trećeg svijeta do 2000. godine, pozivajući se na simboliku obilježavanja dva milenija Katoličke crve.

⁵ Što se može tumačiti i kao ostvarenje osnovnih postulata Kantovog „trajnog mira“.

konkretnoj aktivnosti, zavisi od načina na koji se ona interpretira u sklopu konkretnog pogleda na svijet. Sloboda, kao jedna od temeljnih, općeprihvaćenih vrijednosti čovječanstva, npr., različito se tumači u individualističko-liberalnom i komunitarno-kolektivističkom shvatanju svijeta, iz čega neminovno proizlazi i njena potpuno različita politička i društvena manifestacija.

U općoj političkoj i vanjskopolitičkoj praksi, međutim, stvari nisu tako jednostavne. Vrijednosti se ne prevode automatski u principe, a ni principijelni stavovi ne rezultiraju uvijek konkretnim političkim aktivnostima. Analitičarima i teoretičarima najzanimljiviji je sam proces „prevođenja“ ili pak „neprevođenja“ vrijednosti i principa u praksi.

Iako veoma značajno i potrebno, fokusiranje na vrijednosnu komponentu vanjske politike ima i svoja određena ograničenja koja treba razumjeti i uzeti u obzir. Prije svega, vrijednosna dimenzija, čak i u slučajevima gdje je posebno naglašena, ne može u potpunosti pojasniti vanjsku politiku nekog aktera na međunarodnoj sceni, već predstavlja tek jednu od njenih komponenti. Proklamirani ili identificirani principi, jednako tako, nisu jedine determinante vanjske politike. Osim toga, upravo je sfera međunarodnih odnosa i vanjske politike posebno opterećena izborima između poštovanja različitih principa koji su nerijetko međusobno isključivi (kao npr. izbor između primjene principa „poštovanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta“ ili „nemiješanja u unutrašnje sukobe“ i principa „spašavanja civila“ ili „humanitarnog interveniranja“). Čak i na individualnom nivou, kad se radi o pojedincima koji donose vanjskopolitičke odluke, vrijednosti i principi nisu i ne mogu biti jedini faktori u donošenju odluka.

Naglašena vrijednosna komponenta vanjske politike niti se može, niti se smije interpretirati kao „dobra“ vanjska politika. Vrijednosti, pogledi na svijet i principi, ne mogu se tek tako karakterizirati „dobrim“ ili „lošim“. Nije potrebno posebno pojašnjavati činjenicu da su najgore i najnehumanije politike koje je čovječanstvo upoznalo kroz historiju, imale posebno naglašene vrijednosne elemente, elaborirane u specifičnim pogledima na svijet i pripadajućim principima djelovanja.

Realističan i uravnotežen pristup shvatanju ključnih pojmova koji definiraju vrijednosnu dimenziju VPEU-a i odnosa među njima, omogućava da se u ovom poglavlju, uz identificiranje nekih od ključnih vrijednosti, prate i specifični euronijski načini interpretacije u principe⁶, te njihovo provođenje ili, što je još i zanimljivije, neprovođenje u vanjskopolitičkoj praksi EU.

⁶Guy Haarscher (2001:98) navodi vrlo zanimljiv primjer razlike u tumačenjima slobode govora kao jedne od značajnih društvenih vrijednosti i SAD i EU. SAD strogo sankcioniraju i blasfemiju i javno izražavanje rasističkih stavova. U EU blasfemija je dozvoljena jer se interpretira kao napad na ideje, dok rasizam nije jer se tumači kao napad na osobe.

Vrijednosti u vanjskoj politici EU

Sonia Lucarelli i Ian Manners (2006) priredili su studiju o značaju vrijednosti i principa u VPEU u kojoj se kroz osam studija slučajeva propituje način na koji vrijednosti oblikuju i konkretne vanjske politike, ali i vanjskopolitički identitet EU. Studije slučajeva fokusirane su na vrijednosti koje se manifestiraju u odnosu prema nauci (Welsh), zaštiti okoliša i klimatskim promjenama (Baker), ravnopravnosti spolova (Pető, Manners), demokraciji i ljudskim pravima (Panebianco), primjeni sile i intervencionizmu (Lucarelli, Menotti), razvojnoj politici (Bonaglia, Goldstein, Petito), te kapitalizmu i multilateralnoj trgovini (Van der Hoven). Studije su, nimalo neočekivano, potvrdile postojanje određenih fundamentalnih vrijednosti poput mira, ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, slobode, demokracije, jednakosti, pravde i vladavine prava i solidarnosti, ali i nekih deriviranih poput reguliranog liberalizma i ekološke modernizacije (Lucarelli, Manners, 2006:202). Iako je bilo veoma značajno identificirati ove vrijednosti kroz konkretne slučajeve, politike ili odnose, nijedna od njih se ne može okarakterizirati kao tipično eurounijska. Ono što jeste eurounijsko je način na koji se ove vrijednosti tumače i na koji se shvata potreba za njihovom zaštitom, iz čega proizlaze vodeći principi. Mir, kao jedna od fundamentalnih vrijednosti, shvaćena je npr. kao nešto što se treba štiti i prije nego li je narušen, iz čega proizlazi princip sprečavanja sukoba. Treba, međutim, naglasiti da je „eurounijski pogled na svijet, okvir unutar kojeg se vrijednosti interpretiraju u principe, kombinacija Kantove koncepcije „trajnog mira“ (demokracija na unutrašnjem planu, zajednica demokratskih država i razvoj kozmopolitskog prava) i Grocijusovog vjerovanja u regulativnu snagu međunarodnog prava“ (Lucarelli, Manners, 2006:203). Vjera u mogućnost miroljubive transformacije međunarodnih odnosa oblikovala je strukturalnu vanjsku politiku vođenu principom sprečavanja sukoba.

Primjeri kojima se prethodno pomenute studije slučajeva bave, nisu značajne samo u kontekstu identificiranja fundamentalnih vrijednosti, već i u kontekstu razumijevanja veze između njih i VPEU.

Mir, koji je prethodno pomenut, predstavlja općeprihvaćenu vrijednost koja nije svojstvena samo EU. U studiji slučaja o primjeni sile i intervencionizmu u EU, Lucarelli i Menotti (2006) pokazuju da ostvarivanje trajnog mira, kao vanjskopolitički cilj, uz konvencionalne metode sprečavanja sukoba i upravljanja krizama, podrazumijeva i razumijevanje složenih i dubokih uzroka sukoba. Njihovo neutraliziranje, opet, podrazumijeva aktiviranje i primjenu nekih drugih mehanizama poput promocije demokracije, međunarodnih pravnih normi, održivog razvoja i sl. Vanjska politika vođena vrijednošću mira, ne može se svesti na jedan dominantan princip ili mehanizam, već uključuje i čitav niz drugih.

Ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, također, predstavljaju općeprihvaćene vrijednosti, ali su njihova tumačenja itekako uslovljena kontekstom, i to ne samo

geografskim. Biotehnoška revolucija suočava cijelo čovječanstvo sa novim etičkim dilemama koje se ne mogu rješavati unutar granica jedne države ili u skladu s tradicionalnim, nacionalnim vrijednostima. Shvatanja ljudskog dostojanstva i integriteta osobe dobivaju sasvim nove dimenzije kad se radi o naučnim istraživanjima ili primjeni naučnih dostignuća (Welsh, 2006:71). Studije slučajeva potvrđuju i da se poštovanje ljudskih prava izdvaja kao bitan segment mnogih eurounijskih politika (odnosi sa bližim i daljim susjedstvom, saradnja u razvoju, sprečavanje sukoba), ali je njihovo tumačenje, također, višedimenzionalno i povezano s nekim drugim vrijednostima i principima poput pravde i vladavine prava.

Način na koji EU interpretira vrijednost slobode, obilježen je specifičnim iskustvima i pogledima na svijet. U političkom smislu, sloboda se, prema Balfourovoj (2006:128), interpretira kao „odsustvo prisile i mogućnost ostvarivanja prava, iz čega proizlazi i poseban naglasak na poštovanje prava manjina“. No, u oblasti trgovine EU „ne ispoljava takvu privrženost liberalnim principima i ne insistira na slobodi od regulatornog intervencionizma dajući nerijetko prednost principima reguliranja globalne ekonomije radi pravednije i uravnoteženije raspodjele ekonomske dobiti“ (Van den Hoven, 2006:198). Eurounijski odnos prema slobodi, također, poprima svoj konačni oblik u ovisnosti od interpretiranja nekih drugih vrijednosti i principa.

Borba za demokraciju i pozivanje na njene vrijednosti, postali su, posljednjih nekoliko decenija, dio svakodnevnog života, a ovoj vrijednosti priskrbili su gotovo univerzalan karakter. Lucarellijeva i Manners, tako, tvrde da Europska unija posebno preferira parlamentarne vlade, proporcionalni sistem reprezentacije i odvajanje uloga šefa države i šefa vlade (Lucarelli, Manners, 2006:204). Studija slučaja kojom se bavila Balfour (2006) jasno ukazuje na nedosljednosti u promoviranju demokracije kao vrijednosti, pogotovo u odnosima s mediteranskim i bliskoistočnim zemljama. Unija je dala prednost eliminiranju sigurnosnih prijetnji i održavanju stabilnosti u odnosu na promoviranje demokracije i ljudskih prava. Lucarellijeva i Menotti (2006) ukazuju na nedosljednosti druge vrste – EU spremna je podržati humanitarne, ali ne i preemptivne intervencije, iako potonje mogu rezultirati demokratizacijom. Korištenje sile iz humanitarnih razloga je prihvatljivo, ali njeno korištenje u ime demokracije (još uvijek) nije.

Iako se slobodno može reći da spada u red sveprisutnih vrijednosti, jednakost spolova nije pitanje na kojem vanjskopolitički akteri često insistiraju. Izuzetak su, naravno, drastični slučajevi diskriminacije ili kršenja ženskih prava. Unija je ovo pitanje konkretno tretirala insistiranjem na primjeni principa jednakog plaćanja, jednakog tretmana i pružanja jednake mogućnosti eliminiranjem diskriminacije (Petó, Manners, 2006:99), što je vremenom rezultiralo principom *gender mainstreaminga*⁷. U vanjskopolitičkim aktivnostima

⁷Fraza se odnosi na primjenu novog koncepta koji se umjesto na spolnoj neutralnosti zasniva na uvažavanju razlika između spolova i obaveznoj procjeni javnih politika, programa i zakonodavstva sa stanovišta njihovog utjecaja na mušku i žensku populaciju.

EU, insistiranje na principu jednakosti spolova, posebno je problematizirano u razvojnoj (Pető, Manners, 2006:108) i politici proširenja (Pető, Manners, 2006:101) iako ne uvijek s velikim uspjehom.

Pravda i vladavina prava, u odnosu na prethodno pomenute vrijednosti znatno, u znatno su većoj mjeri povezane s odnosima moći. Unija pridaje veliki značaj pravdi i poštovanju prava, bez obzira na to da li se radi o unutrašnjem pravu koje regulira *acquis communautaire*, ili odredbama međunarodnog prava. U studijama slučajeva koje su predmet analize u ovom poglavlju, pravda i pravo se javljaju kao principi koji osiguravaju provođenje svih ostalih, bez obzira da li se radi o jednakosti spolova (Pető, Manners, 2006) ili UN-ovoj saglasnosti za humanitarnu intervenciju (Lucarelli, Menotti, 2006).

U međunarodnom sistemu koji poznajemo i u kojem živimo, pozivanja na solidarnost ne nedostaje, ali se ona u praksi najčešće manifestira u slučajevima masovnog stradanja usljed sukoba, te prirodnih ili tehnoloških katastrofa. Priča o solidarnosti u EU ima najmanje dvije dvije dimenzije – unutarnju, koja polazi od shvatanja i prihvatanja „zajedničke sudbine“ i prakticira kroz čitav niz zajedničkih politika, te vanjsku, koja se proteže na ostatak svijeta i prakticira, uglavnom, kroz razvojne politike (Bonaglia, Goldstein, Petito, 2006). Iako sama Europska komisija razvojnu saradnju smatra politikom solidarnosti koja projicira određenu sliku EU (politička zajednica koja promovira demokraciju, socijalnu pravdu i održiv razvoj, između ostalog), troje autora detektiraju i one dimenzije u kojima se riječi ne poklapaju s djelima (Bonaglia, Goldstein, Petito, 2006:81). Solidarnost, kao veoma značajnu dimenziju ideje socijalne pravde, identificira i Van den Hoven (2006:198) u sferi multilateralne trgovine, a što posebno dolazi do izražaja u unutar WTO-a, gdje se EU svojom idejom o slobodnoj i reguliranoj trgovini suprotstavlja SAD-u. Taj, tzv. „regulirani liberalizam“ prema Van den Hove-u (2006:191) vrijednost je koju se, također, može povezati s pravdom, vladavinom prava i solidarnošću. Iz njihove interakcije proizlaze operativni principi poput dobrog upravljanja, multilateralizma ili međunarodne koordinacije. Unijsko insistiranje na mehanizmima redistribucije ekonomske dobiti od trgovine duboko je ukorijenjeno u povjerenju u moć međunarodnog reguliranja. Vrijednost reguliranja ne manifestira se samo unutar WTO-a i Razvojne agende iz Dohe⁸, nego i u sporazumima poput Europske sigurnosne strategije ili Europskog ustava (Lucarelli, Manners, 2006:205).

Iako se ne može reći da ima univerzalan karakter, ekološka modernizacija vrijednost je koju je identificirala i posebno izdvojila Susan Baker (2006:87). Kao i u prethodnom

⁸Razvojna runda iz Dohe ili Razvojna agenda iz Dohe predstavlja još uvijek aktuelnu rundu pregovora o trgovini koja se odvija pod okriljem WTO-a, a započela je u novembru 2001. godine u glavnom gradu Katara, Dohi. Cilj ove runde je dalje uklanjanje trgovinskih barijera širom svijeta. Pregovori se odvijaju između razvijenih zemalja koje predvode EU, SAD i Japan i zemalja u razvoju koje predstavljaju Brazil, Kina, Indija, Južna Koreja i Južna Afrika. Stavovi EU i SAD najviše se razilaze po pitanju poljoprivrednih subvencija.

slučaju, i ekološka modernizacija interpretira se u interakciji s drugim vrijednostima poput pravde, vladavine prava i/ili solidarnosti. Iz takvog shvatanja proizlaze i principi prevencije i predostrožnosti, ali i princip prema kojem je zagađivač taj koji plaća štetu. Princip predostrožnosti primjenjuje se i u vanjskopoličkih aspektima naučne i politike zaštite okoliša, ali i u oblasti proizvodnje hrane i trgovine (Welsh, Van den Hove, 2006).

Studije slučajeva koje se odnose na vrijednosti manifestirane u politikama vezanim za nauku, politiku zaštitu okoliša, politiku spolne jednakosti, promociju ljudskih prava i demokracije, upotrebu sile i intervencionizam, razvojnu politiku i multilateralnu trgovinu (Lucarelli, Manners, 2006), kako se može vidjeti i iz ovog sažetog pregleda, u značajnoj mjeri pomažu identificiranju fundamentalnih vrijednosti u VPEU. No, na osnovu ovih studija moguće je zaključiti još ponešto o fundamentalnim vrijednostima. Čak i ukoliko se radi o općeprihvaćenim kategorijama (ljudsko dostojanstvo/prava, sloboda, demokracija), vrijednosti će u datom kontekstu i u skladu s odgovarajućim pogledom na svijet biti interpretirane u specifične europske principe. Neke od vrijednosti interpretiraju se u svijetlu nekih drugih, ili, pak, u kombinaciji s njima, dajući onda posve novu, deriviranu vrijednost poput reguliranog liberalizma ili ekološke modernizacije. Za razumijevanje vrijednosnih komponenti VPEU-a posebno su značajni procesi unutar kojih se nekim od navedenih fundamentalnih vrijednosti nastoji dati univerzalan karakter, a europska tumačenja predstaviti kao jedina ispravna.

Vrijednosti u vanjskopoličkoj praksi EU

Prethodno poglavlje razjasnilo je način na koji se neke od fundamentalnih vrijednosti EU interpretiraju u konkretnom kontekstu u vodeće vanjskopoličke principe. No, kako ti principi oblikuju vanjskopoličku praksu tj. konkretne vanjskopoličke poteze?

Pomna analiza studija slučajeva koju su priredili Lucarelli i Manners (2006) ukazuje na tendenciju EU da se fokusira na uzroke, a ne simptome problema. To je posebno vidljivo na primjerima zaštite okoliša (Baker, 2006), odnosa sa susjedima (Balfour, 2006), te primjene sile i interveniranja (Lucarelli, Menotti, 2006). Ako ovu tendenciju povežemo s temeljnom pretpostavkom da VPEU ima strukturalni, a ne konvencionalni kvalitet (Keukeleire, MacNaughtan, 2008:25), moguće je govoriti o strukturalnoj prevenciji kao jednoj od specifičnosti VPEU.

Drugi mehanizam primjene principa je njihova institucionalizacija posredstvom politika, ugovora i drugih međunarodnopravnih aranžmana. Intitucionalizacija pojedinih politika ogleda se i u njihovom *mainstreamingu*, tj. višedimenzionalnom razmatranju i sagledavanju različitih aspekata politika, te njihovom uključivanju i primjeni i u drugim politikama. *Mainstreaming* održivog razvoja (Baker, 2006), ravnopravnosti spolova (Pető, Manners, 2006) i prevencije sukoba (Lucarelli, Menotti, 2006) integralni su dijelovi svih relevantnih unijskih politika, uključujući i vanjsku.

Navedene studije slučajeva ukazuju i na veliki značaj koji EU pridaje reguliranju. Insistiranje na reguliranju pitanja na europskom nivou, odražava se i na vanjsku politiku EU i to, prvenstveno, kroz otvorenu podršku EU stvaranju međunarodnih i globalnih regulatornih tijela. Svaka od tematskih studija nedvosmisleno je dokazala da se europski ugovori, konvencije i politički principi u konkretnim oblastima odražavaju i na različite forme reguliranja u vanjskopolitičkom smislu (Lucarelli, Manners, 2006:206). Jedan od takvih primjera svakako je i razvoj mehanizama u sferi ljudskih prava i demokracije – od Luxembourškog izvještaja iz 1970.⁹, preko Povelje o osnovnim pravima EU iz 2000. godine, do uključivanja ovih principa u vanjsku politiku EU.

Uspostavljanje međunarodnih mehanizama reguliranja podrazumijeva multilateralan pristup. A „multilateralizam nije samo jedna od osnovnih odlika VPEU, već i jedna od konstitutivnih karakteristika EU“ (Lucarelli, Menotti, 2006: 206).

Još jedan od zaključaka koji se nameće, jeste da je EU veoma sklona sklapanju partnerstava s drugim vanjskopolitičkim akterima. Partnerstva se realiziraju kroz politički dijaog, konstruktivan angažman i pozitivnu uvjetovanost. Iako vanjskopolitička praksa EU obiluje brojnim primjerima sankcija i negativne uvjetovanosti, bitno je naglasiti da im EU nerado pribjegava i to tek nakon što iscrpi sve druge opcije. Za dublje shvatanje koncepta partnerskih odnosa, posebno su indikativne studije koje se odnose na strateško partnerstvo s Rusijom (Panebianco, 2006), te partnerstva sa zemljama AKP u sklopu politike saradnje u razvoju (Bonaglia, Goldstein, Petito, 2006).

Identificiranje fundamentalnih vrijednosti EU, principa koji iz njih proizlaze, kao i načina na koji principi oblikuju vanjskopolitičku praksu veoma je važno, ali još uvijek nedovoljno za kompletnu sliku VPEU-a s vrijednosnog aspekta. Ne samo da vođenje principijelne vanjske politike nije automatski predodređeno na uspjeh, već se suočava s nizom praktičnih problema koji nerijetko rezultiraju krahom određenih vanjskopolitičkih aktivnosti, kompromitiranjem EU kao vanjskopolitičkog aktera, te, u konačnici negativnom vanjskopolitičkom percepcijom Unije.

Jedan od najvećih problema, kako i studije slučajeva na koje se ovaj rad poziva potvrđuju, jeste problem konzistentnosti. Zauzimanje principijelnog stava i imperativno provođenje određenih principa, može ozbiljno ugroziti neophodni pragmatizam u rješavanju nekih problema. Nerijetko se desi da su horizontalna koordinacija i konzistentnost (koje npr. nalažu pribjegavanje negativnoj uvjetovanosti) direktno suprotstavljene konstruktivnom angažmanu i pragmatizmu (koji nalažu pozitivnu uvjetovanost). Problem konzistentnosti, kako se može vidjeti u jednom od prethodnih poglavlja, može se javiti i na relaciji između EU

⁹U ovom se Izvještaju, između ostalog, spominje i to da „...ujedinjena Europa mora okupljati demokratske države sa slobodno izabranim parlamentima...“, što demokraciju i zvanično inauguriira kao jednu od temeljnih vrijednosti EU.

i neke od članica. Takva situacija obično ostavlja dugoročne posljedice, a može se odraziti i na druga vanjskopolitička pitanja, pa i na pitanja u nekim drugim sferama. Problem konzistentnosti EU posebno dolazi do izražaja u slučajevima koji se tiču demokracije i ljudskih prava (Balfour i Panebianco, 2006), te upotrebe sile i intervencije (Lucarelli, Menotti, 2006).

Uz pitanja demokracije, ljudskih prava i poštovanja međunarodnopravnih normi veže se i problem tzv. „duplih standarda“. Optužbe za nekonzistentnost i primjenu duplih standarda, odnosno različitih kriterija ovisno o konkretnim situacijama ozbiljno narušavaju ugled i kredibilitet EU kao vanjskopolitičkog aktera i njen normativni kapacitet na globalnom planu. No, kako drugačije okarakterizirati različite stavove EU po pitanju intervencije na Kosovu 1999. godine (EU je intervenciju smatrala legitimnom, iako je nije autorizirao UN, budući da se radilo o zaštiti stanovništva od najgrubljih oblika kršenja ljudskih prava) i Iraka 2003. godine (sudjelovanje EU izostalo, a intervencija okarakterizirana kao nelegitмна, jer ju nije dozvolio UN)? Ovakva pitanja mogla bi se postaviti i u vezi s mnogim drugim kriznim situacijama, uključujući i neke vrlo aktuelne, poput krize u Ukrajini. Ukoliko ubrzo ne uspostavi jasnu vezu između strukturalne vanjske politike i humanitarnih intervencija koja će se pokazati kredibilnom i konzistentnom, Unija će ozbiljno narušiti svoj normativni kapacitet.

Neuspjesi VPEU-a toliko su očiti, nerijetko i užasavajuće tragični, dok je uspjeh veoma teško primijetiti i valorizirati na odgovarajući način. Jedan od ključnih razloga leži i u veoma ambicioznoj projiciranoj vanjskopolitičkoj agendi same EU – ostvarivanje mira i blagostanja u EU, ali i širom svijeta. Vanjskopolitička praksa nebrojeno je mnogo puta pokazala koliko je teško, čak i nemoguće, principijelno ostvariti ovako visoko postavljene ciljeve. Eventualno odustajanje od vrijednosti mira, održivog razvoja, suzbijanja siromaštva ili promoviranja ljudskih prava, ne samo da bi narušilo vanjskopolitički i normativni potencijal EU, već i njeno samo postojanje, jer se radi o njenim sopstvenim konstitutivnim vrijednostima. Kreiranje realne, relevantne i efikasne VPEU, bez kompromitiranja visoko postavljenih vanjskopolitičkih ciljeva, jedan je od osnovnih izazova s kojima se EU svakodnevno suočava.

Multilateralizam i solidarnost vrijednosti su na kojima je izgrađena EU i kojima ostaje duboko privržena na međunarodnom planu. Najznačajniji transatlantski partner, SAD, međutim, svojim unilateralizmom izazvao je čitav niz potresa u EU koji su utjecali na vanjskopolitičke efekte unutrašnjih politika (Walsh, Baker, Pető i Manners, 2006), ali i svjetsku političku scenu (Lucarelli i Menotti, Bonaglia, Goldstein i Petito, Van den Hoven, 2006). Studija slučaja koja se bavi reguliranim kapitalizmom i multilateralnim trgovinskim pregovorima (Van den Hoven, 2006), predočava primjer pregovora u Cancunu pod okriljem WTO-a gdje multilateralizam i transatlantsko partnerstvo nisu bili kompromitirani, ali zato jeste princip solidarnosti. Tačnije, solidarnost je ograničena na bilateralni odnos EU-SAD, što je u direktnoj suprotnosti s njenim univerzalnim karakterom.

Strukturalni pristup sprečavanju sukoba, iako veoma prisutan unutar EU, nije potekao iz eurounijske, pa čak ni europske vanjskopolitičke tradicije. Na međunarodnoj se sceni javlja u vanjskopolitičkoj doktrini i praksi američkog predsjednika Woodrow Wilsona¹⁰, dok nakon II svjetskog rata promoviranje demokracije postaje jedan od osnovnih vanjskopolitičkih instrumenata američke vanjske politike¹¹. I sama EU, značajnim je dijelom produkt strukturalne vanjske politike SAD-a čiji je cilj bilo sprečavanje sukoba na tlu Europe i zaustavljanje ekspanzije SSSR-a. Način na koji SAD i EU interpretiraju koncept prevencije sukoba, te vrijednosti mira i demokracije općenito veoma se razlikuju. No i bez poređenja i sukobljavanja između američke i eurounijske interpretacije i pristupa, promoviranje demokracije i ljudskih prava ograničeno je pragmatičnim i sigurnosnim obzirima (Balfour, 2006).

Samorazumijevanje i vanjskopolitički identitet EU

Vrijednosti i principi VPEU nisu značajni samo u kontekstu oblikovanja konkretnih vanjskih politika, već i u širem kontekstu koji podrazumijeva utjecaj na samorazumijevanje EU i ukupan vanjskopolitički identitet EU. Eksternaliziranje, transferiranje i rekonstituiranje predstavljaju tri vrste procesa kroz koje EU stječe spoznaje o samoj sebi (Lucarelli, Manners, 2006:209).

Eksternaliziranje se, u smislu samorazumijevanja, može shvatiti kao proces unutar kojeg se principi usvojeni u unutarnjim politikama „eksternaliziraju“, tj. projiciraju u sferu vanjskih odnosa i tu se apliciraju. Jedan od najboljih primjera je princip prevencije iz sfere zaštite okoliša. Prvi put je spomenut u Akcionom programu Komisije za zaštitu okoliša za period 1973-76., zadržan je i u Jedinstvenom europskom aktu, a potom je, zajedno s principom održivog razvoja, uključen u sve politike (*mainstreaming*) koje spominje Ugovor o EU. Eksternaliziranje je proces koji, kako se može vidjeti i na osnovu navedenog primjera, nije nužno unaprijed osmišljen, ali koji afektira cijelu EU.

Transferiranje je veoma sličan proces koji podrazumijeva proces prenošenja principa razvijenih u jednoj oblasti na drugu oblast, bez obzira na to da li se radi o ekstrenaliziranju ili internaliziranju. Transferiranje principa posredstvom mehanizma *mainstreaminga* nije jednostavan, ali je u smislu samorazumijevanja veoma vrijedan proces, budući da primorava EU da se suoči sa različitim aspektima svojih politika koji su često opterećeni neznanjem, neinformiranošću, pa i predrasudama.

Rekonstituiranje, pak, podrazumijeva transformaciju principa razvijenih u kontekstu rješavanja nekih konkretnih problema u principe znatno šireg, pa čak i općeg

¹⁰Više u: Kisindžer, Henri. *Diplomatija*, Beograd: Klub Plus, 2008.

¹¹Više u: Mead, Walter. Russel. *Special Providence: American Foreign Policy and How it Changed the World*, New York: Knopf, 2001.

značaja. Rekonstituiranje se, također, odnosi na promjene koje nastaju u politikama nakon suočavanja s problemima nekonzistentnosti ili duplih standarda. Jedan od najboljih primjera predstavljaju tzv. kriteriji iz Kopenhagena koji su, iako definirani u kontekstu proširenja, značajno oblikovali habitus i vanjskopolitički identitet EU.

Samorazumijevanje, kao bitan korak u stvaranju vanjskopolitičkog identiteta, dinamičan je proces koji se odvija posredstvom eksternaliziranja, transferiranja i rekonstituiranja principa, međusobne interakcije tih procesa i kontinuiranih pokušaja prevazilaženja ograničenja. Vrijednosti mira, demokracije i ljudskih prava, protežu se najprije implicitno (u ranim fazama razvoja EEZ-a), potom eksplicitno (period detanta), da bi se po završetku Hladnog rata transferirale u bitno izmijenjenom kontekstu u *sine qua non* kriterije članstva, ali i kriterije za dobijanje pomoći EU. Ugovor iz Amsterdama prihvata ih u njihovom rekonstituiranom obliku (Član 6.), a Europski ustav (I-2) zvanično ih instituirao kao unijske vrijednosti. No, osim ustavno-pravnog statusa, ove vrijednosti predstavljaju i temelje vanjskopolitičkog identiteta EU.

Vanjska politika EU i identitet EU

Ne treba posebno dokazivati da vrijednosti, principi i samorazumijevanje aktera u međunarodnim odnosima utječu na njegovu vanjsku politiku. Unija svakako nije izuzetak u tom smislu. No, ono što je posebno izraženo su slučaju EU u odnosu na druge međunarodne aktere, činjenica je da njeni vanjskopolitički promašaji i neuspjesi imaju povratni efekat i utječu na njeno samorazumijevanje i kompletan vanjskopolitički konstrukt, ali i da dovode u pitanje identitet same Unije.

Velike međunarodne krize, poput ratova na području bivše Jugoslavije, intervencije u Iraku, a odnedavno i kriza u Ukrajini, znatno su doprinijele shvatanju i prihvatanju postojanja međunarodnog identiteta EU, kako u javnosti, tako i među političkim liderima Unije i članica. U kojoj su mjeri vrijednosti i principi vanjske politike značajni za identitet same EU, govori i činjenica da se Unija suočava s ozbiljnim krizama legitimiteta i kredibiliteta svaki put kad javnost ocjeni da je podbacila na vanjskopolitičkom planu. Bez obzira na konkretne vanjskopolitičke okolnosti, pa i na samu složenost vanjskopolitičkog konstrukta EU, svaki neuspjeh EU da na vanjskopolitičkom planu demonstrira djelovanje u skladu sa svojim vrijednostima i principima, interpretira se kao jasan izazov njenom identitetu.

Ovakva eksplicitna povezanost vrijednosti i principa u vanjskoj politici i identiteta ulazi u samu suštinu eurounijskih integracija povezujući građane EU (s njihovim shvatanjima i očekivanjima) s međunarodnim položajem EU. Dva najveća izazova koja se nalaze pred Unijom – prevladavanje demokratskog deficita i povezivanje s građanima, te afirmiranje međunarodnog identiteta, povezana su kroz jasnu demonstraciju shvatanja građana da je EU politički entitet koji podrazumijeva niz vrijednosti i principa koji predstavljaju i njih same. Iz

takvog shvatanja EU proizlazi potreba da se apstraktne vrijednosti prevedu u konkretnije principe koji omogućavaju primjenu efektivnih politika. Nesposobnost EU da to i provede u nekim konkretnim okolnostima i slučajevima, izaziva nezadovoljstvo i duboku frustraciju, iz kojih proizlaze pitanja o legitimitetu i kredibilitetu i samom identitetu EU. U tom se procesu nerijetko zaboravlja jedan od ključnih momenata u razumijevanju vrijednosti i principa – interpretacija. Bez razumijevanja načina i uvjeta interpretiranja pojedinih vrijednosti, nije moguće u potpunosti sagledati čitav niz društvenih i političkih vrijednosti koji konstituiraju suštinu EU identiteta.

Fundamentalne vrijednosti i principi EU, iskristalizirali su se kroz procese samorazumijevanja i izgradnje identiteta, ali je šira javnost u velikoj mjeri ostala van ovih procesa. U slučajevima velikih međunarodnih kriza, javnost je, međutim, vrlo brzo reagirala i prepoznavala inkapacitiranost EU i nedostatnosti u VPEU, no bez razumijevanja stvarnih razloga za takvo stanje.

ZAKLJUČAK

U slučaju EU principijelna vanjska politika ne podrazumijeva samo vanjske aktivnosti konsolidirane političke zajednice, već predstavlja konstitutivni dio političkog i međunarodnog identiteta same Unije. S obzirom na činjenicu da je klasična vanjskopolitička analiza (koja za polazne tačke ima države, izvršne funkcije i strogu odjeljenost između unutrašnje i vanjske politike) nedostatna za analiziranje i razumijevanje VPEU-a, i kontekst u kojem se promatra značaj vrijednosti i principa VPEU mora biti proširen kako bi obuhvatio cjelinu integracijskih procesa u kojima se dešava eksternalizacija i transferiranje vrijednosti i principa kroz sektore (iz unutarnjih u vanjske i obrnuto) i kroz vrijeme, kao i zbog veoma bliske veze između procesa izgradnje identiteta EU i njene međunarodne uloge koja ima rekonstitutivan karakter.

EU dijeli čitav niz vrijednosti i principa s drugim međunarodnim akterima, ali je njihov euruonijski karakter definiran načinima na koje se oni interpretiraju i prevode u konkretne politike u euruonijskom kontekstu. Proces interpretiranja i prevođenja vrijednosti omogućava bolje razumijevanje karaktera EU kao i veze između integracijskog procesa i vanjske politike čime, opet, dobivamo jasniju sliku EU i kao procesa i kao aktera. Prihvatanje činjenice da je EU i akter i proces jedan je od ključnih elemenata razumijevanja VPEU-s jer je proces koji Lucarelli i Manners (2006:213) nazivaju ko-konstituiranjem unutarnjeg i vanjskog u integracijskom procesu upravo onaj postnacionalni aspekt koji se u takvom obliku ne može identificirati kod drugih aktera na međunarodnoj sceni.

U razumijevanju VPEU-a i njene vrijednosne dimenzije, veoma je značajno identificirati probleme koji se javljaju u nastojanjima da se vrijednosti i principi primjene u praksi, a koji mogu rezultirati nekonzistentnošću, primjenom duplih standarda ili neefikasnošću. Također, eksternaliziranje, transferiranje i rekonstituiranje vrijednosti i

principa predstavlja nezaobilazan aspekt VPEU-a, ali i izgradnje identiteta same Unije i njenog samospoznajnog kapaciteta. Razumijevanje navedenih procesa *per se* nije dovoljno za eliminiranje ili prevazilaženje nesklada između normativiteta i pragmatizma. Činjenica da se EU u svojim pokušajima vođenja i primjene principijelne vanjske politike mnogo puta susrela s ogromnim normativnim poteškoćama (npr. odnosi sa BiH, Kosovom, Rusijom ili Kinom), ne umanjuje značaj vrijednosti i principa za njenu vanjsku politiku. Štaviše, simultanost procesa konstituiranja unutarnjeg i vanjskog i veliki rekonstitutivni potencijal upravo omogućavaju EU da uči na svojim greškama i pokaže veću fleksibilnost u odnosu na druge aktere. Chris Brown (2001 : 17) upravo zagovara „fleksibilnu vjernost principima“ kao način na koji EU može nastaviti propagirati normativne vrijednosti prakticirajući pragmatične principe.

Kad je riječ o vizijama i pogledima na svijet, EU kao postnacionalni politički entitet praktično odražava njihov pluralitet i međusobnu suprotstavljenost. Ni sama EU nije sebe definirala na konačan i jedinstven način, već svoje postojanje realizira i kao udruženje članica, i kao europska država i kao globalni akter. Nepostojanje jedinstvene definicije i vizije producira nekonzistentnost i diskontinuitet u eurounijskim aktivnostima, koje se i dalje simultano i nerijetko nekoordinirano odvijaju na različitim nivoima – nacionalnom, supranacionalnom i širem međunarodnom. Eurounijski pogledi na svijet, tako, obuhvataju čitav spektar od komunitarnih partikularizama do kozmopolitkog univerzalizma (Lucarelli, Manners, 2001:214). Nepostojanje jedinstvenog eurounijskog pogleda na svijet ne mora nužno biti hendikep, jer i sama europska historija svjedoči kakve katastrofalne posljedice mogu ostaviti pokušaji nametanja jedinstvenih metanarativa. Problem je, međutim, što eurounijske političke elite nisu oblikovale javno-politički diskurs koji akomodira različite, čak i suprotstavljene, vizije. Na osnovu tih vizija mogli bi biti formirani politički programi oko kojih bi se, potom, mogla voditi javna debata. Ovako, međutim, javne političke debate i dalje se primarno odvijaju na domaćem, tj. nacionalnom, a ne na eurounijskom, tj. postnacionalnom terenu.

Vrijednosni aspekt VPEU-a koji je ovdje elaboriran, ukazuje na još neke bitne karakteristike postnacionalnog vanjskopoličkog konstrukta. Međusobna uvjetovanost unutarnje i vanjske politike ne manifestira se samo na nacionalnom nivou, već i kroz dinamičnu vezu između postnacionalne zajednice i vanjskog svijeta kroz koju se uzajamno razvijaju i oblikuju. Političke zajednice ne razlikuju se po vrijednostima, već po vezama, značaju, hijerarhiji i načinima na koje se te vrijednosti transferiraju u pragmatične principe u konkretnom kontekstu. Apstrahirane od normativnog konteksta iz kojeg potječu, vrijednosti ne znače mnogo, ni za VPEU, ni za samorazumijevanje, ni za identitet EU. Normativni okvir u kojem se vrijednosti transferiraju, oblikuje se u konkretnom kulturnom identitetu i na osnovu specifičnih historijskih iskustava koja formiraju politički identitet i daju kontekst za interpretiranje vrijednosti.

LITERATURA

Knjige

1. Beasley, Ryan K., ed. *Foreign Policy in a Comparative Perspective: Domestic and International Influences on State Behavior*. Washington, D.C.: CQ Press, 2001.
2. Bindi, Federiga, ed. *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2010.
3. Cassarini, Nicola, ed., *European Foreign Policy in an Evolving International System: The Road Towards Convergence*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.
4. Cerutti, Furio. Rudolph, Enno. eds. *A Soul for Europe, Volume I : On the Political and Cultural Identity of the Europeans*. Leuven: Peeters Publishers, 2001.
5. De Baere, Geert. *Constitutional Principles of EU External Relations*. New York: Oxford University Press Inc., 2008.
6. Foradori, Paolo, Paolo Rosa and Riccardo Scartezzini, eds. *Managing a Multilevel Foreign Policy: The EU in International Affairs*. Lanham: Lexington Books, 2007.
7. Keukeleire, Stephan and Jennifer MacNaughtan. *The Foreign Policy of the European Union*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan 2008.
8. Kisindžer, Henri. *Diplomatija*. Beograd: Klub Plus, 2008.
9. Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 2006.
10. Mayer, Hartmut. Vogt, Henri. eds. *A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs*. Basingstoke: Palgrave, 2006.
11. Mead, Walter. Russel. *Special Providence: American Foreign Policy and How it Changed the World*. New York: Knopf, 2001.

Članci i poglavlja u knjigama

1. Baker, Susan. *Environmental Values and Climate Change policy*. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 77-96, 2006.
2. Balfour, Rosa. Principles of Democracy and Human Rights. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 114-129, 2006.
3. Bonaglia, Federico. Goldstein, Andrea. Petito, Fabio. *Values in European Union Development Cooperation Policy*. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 164-184, 2006.
4. Brown, Chris. *Ethics, Interests and Foreign Policy*. u Smith, Karen.E. Light, Margot. eds. *Ethics and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press. 15-32, 2001.
5. Bull, Hedley. *Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms*. Journal of Market Studies 21, No2, 149-164, 1982.

6. Capiou, Jeroen. Govaere, Inge. Vermeersch An. *In-Between Seats: The Participation of the European Union in International Organizations*. *European Foreign Affairs Review*, 9(2), 155-187, 2004.
7. Haarscher, Guy. *Europe's Soul: Freedom and Rights*. u Cerutti, F. Rudolph, E. eds. *A Soul for Europe: Vol 1 A Reader*. Leuven: Peeters, 91-108, 2001.
8. Lucarelli, Sonia. Introduction. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 1-18, 2006.
9. Lucarelli, Sonia. Menotti, Roberto. *The Use of Force as Coercive Intervention*. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 147-163, 2006.
10. Pető, Andrea. Manners, Ian. *The European Union and the Value of Gender Equality*. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 97-113, 2006.
11. Van der Hoven, Adrian. *European Union Regulatory Capitalism and Multilateral Trade*. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 185-200, 2006.
12. Welsh, Ian. *Values, Science and the European Union*. u Lucarelli, Sonia and Ian Manners, eds. *Values and Principles in European Union Foreign Policy*. London: Routledge, 59-76, 2006.